

לכל איש יש שם...

יחיעם ויץ

רוביק רוזנטל (עורך), **כפר קאסם: אירועים ומיתוס**, קו אדום – הוצאת הקיבוץ
המאוחד, תל-אביב 2000, 256 עמודים

א

מדוע הטבח בכפר קאסם מטריד את מצפוננו עד היום, אחרי יותר מארבעים שנה? הרי בהיסטוריה הקצרה של מדינתנו יש לא מעט 'כתמים שחורים' של אותות קין. למשל, הטבח בדיריסיין שביצע האצ"ל באפריל 1948. ההרג הנורא בפעולת התגמול בקיביה, בשלהי 1953, שאחריו הוציא ראש הממשלה דוד בן-גוריון הודעה לציבור ש'כפריים נזעמים' עשו את ההרג הזה, כדי להסתיר את הבושה שחיילי צה"ל הרגו עשרות חפים מפשע. לא לחינם כתב ישעיהו ליבוביץ, במאמר החשוב 'לאחר קיביה': 'יש ויש למצוא הצדקה למעשה זה, אך אל נשתדל למצאה, ונכיר במועקה שהיא מטילה עלינו [...] ייתכן מעשה שהוא מוסבר ומנומק, ואפילו מוצדק [!] – ואעפ"כ הוא מקולל'; דוגמה נוספת היא הטבח במחנות הפליטים סברה ושתילה בבירות בספטמבר 1982, שנאמר עליו בהתחסדות 'נוצרים רצחו מוסלמים ואנו מכים על הזנו'.

ויש עוד דוגמה שיש להתבייש בה, בלשון המעטה: ההוצאה להורג של סרן מאיר טוביאנסקי ביוני 1948 – עלידי 'כיתת יורים בכית ג'ו', בלשונו של שבתי טבת – אחרי ש'הועמד לדין' לפני בית-דין שדה ו'הורשע'. אחרי ההודעה הרשמית שהוא הוצא להורג על לא עוול בכפו, כתב נתן אלתרמן את הטור 'אַלְמַנַת הַבּוֹגֵד...': 'תִּזְכָּר נָא מֵהוּת "הַמְשֻׁפֵּט הַמְהִיר" / זהו שְׁמוֹ הַנּוֹרָא שֶׁנָּתַן לוֹ! / שֵׁם סוֹתֵר אֶת-עֲצָמוֹ! שֵׁם רִיקָן וְהִירָו! / שֵׁם שְׂאִין מְשֻׁמְעוֹת-וּמוֹבָן לוֹ!²

הסיבה העמוקה שטבח כפר קאסם חרוט בתודעתנו כמעשה זוועה היא 'ההמשלה הנאצית', האסוציאציות המתעוררות מן התקופה ההיא בגלל משפט אחד ויחיד: 'פקודה בלתי-חוקית בעליל', והחרדה שאנחנו – צאצאי קורבנות 'השיטה', שעיקרה היה באמרה 'כבודי בנאמנותי'

1. ישעיהו ליבוביץ, יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל, ירושלים ותל-אביב 1975, עמ' 232.

2. נתן אלתרמן, הטור השביעי, א, תל-אביב 1973, עמ' 266.

לכל איש יש שם...

– הפכנו לרובוטים אוטומטיים המוציאים אל הפועל את כל הפקודות, גם את הנוראות שבהן. נתן אלתרמן, בטורו 'עם פסק־הדין', שנכתב בעקבות פסק־הדין במשפט הנאשמים בטבח, מדגיש את היסוד הנורא של הציות לפקודה. הוא גם רומז על ההשוואה הבלתי־נסבלת לשואה. השורות 'מחשבה האומרת לך כי בכית / אמהות וילדות מול רובים ואימה' מרמזות על השורות המפורסמות 'בבכות ילדינו בצל גרדמים / את חמת העולם לא שמענו' בטורו 'מפל העמים', שהתפרסם ב־1942 בעיצומה של השואה.³

יש כמה דוגמאות לחרדה הזאת. שבת־טבת, בספרו חשופים בצריח, שעיצב דור לוחמים שלם, כותב שעל חייל מוטלת חובה ברורה לבצע את כל הפקודות שמפקדו נותן, אבל 'מאחר והמשטר הנאצי רודף כרות רפאים את יהודי ישראל נוספה הסתייגות מיידית, אך "חייל לא יבצע פקודה כאשר ברור וגלוי שהפקודה בלתי חוקית"'.⁴

ארבע שנים וחצי בדיוק אחרי הטבח, ב־11 באפריל 1961, נפתח משפט אייכמן. בעקבות המשפט כתב הפילוסוף והמלומד הדגול הישיש שמואל הוגו ברגמן את המאמר 'היש שליח לדבר עבירה?' – על הבעיה המוסרית־משפטית שבמשפט אייכמן.⁵ במאמרו הוא כותב בין השאר:

תורת משה פונה אל כל אחד ואחד, והוא, כיחיד, אחראי בעצמו למעשיו. ואילו הקו שבו אחזה הסניגוריה במשפט אייכמן, היה כזה, שהנאשם מילא רק פקודות וביצע צווים של אחרים, והם – ולא הוא – אחראים לפשעים שעשה שליחם.⁶

בהמשך הדברים הוא מביא את טבח כפר קאסם כדוגמה לפשע בוטה וחמור שנעשה בעקבות פקודה מגבוה. הוא מציין שבפרשה זו המתח העיקרי היה בין שני רכיבים: החובה לציית לפקודת הצבא מזה והחובה להקשיב לצו המצפון מזה:

פסק דין זה עורר בזמנו בציבור ויכוחים רבים. כותבי המכתבים למערכות העיתונים טענו, שדרישה זו הדורשת מן החייל לבדוק את חוקיות הפקודה שקיבל היא 'בלתי מציאותית'. אחד הכותבים כתב: 'אין מחנכים את החייל להרהר אחרי פקודה. מותר לו לערער על הפקודה אחר שקיים אותה. אי־ציות לפקודה נחשב בצבא לעבירה כבדה'. דברים אלה (שנתפרסמו ב'הארץ' במכתבים למערכת) מראים את התסבוכת הקשה אשר ממולה אנו מועמדים [ההדגשה במקור].⁷

מאמרו של ברגמן ממחיש את החרדה העמוקה שלנו – שמא הפכנו, חלילה, להיות כמו

3. נתן אלתרמן, 'הטור השביעי', דבר, 17 באוקטובר 1958.

4. אלתרמן, הטור השביעי, א, עמ' 9.

5. שבת־טבת, חשופים בצריח, ירושלים ותל־אביב 1968, עמ' 120.

6. שמואל הוגו ברגמן, 'היש שליח לדבר עבירה?' – על הבעיה המוסרית־משפטית שבמשפט אייכמן, יד־ושם, ה (תשכ"ג), עמ' 9–17.

7. שם, עמ' 9.

8. שם, עמ' 11.

הנאצים. לכן יש לטבח הזה 'מקום של כבוד' בהיסטוריה הצעירה שלנו, בתודעתנו ובעולם החרדות שלנו.

ב

בקובץ שלפנינו תשעה מאמרים וניתן לחלק אותם לארבע קטגוריות: (א) הרקע לטבח – מבוא מאת העורך רובי רוזנטל, 'מי הרג את פאטמה סרסור: הרקע, המניעים והשתלשלות האירועים בפרשת טבח כפר קאסם' (עמ' 11-51), וכתבה מאת העיתונאית דליה קרפל, 'כן, אנחנו מאותו הכפר: מפגש עם נאשמי טבח כפר קאסם, אחרי שלושים שנה' (עמ' 178-195); (ב) שאלות ההיסטוריוגרפיה והזהות – מאמר מאת מרב מימון-שניצר, 'בין זעזוע לשכחה: ההיסטוריוגרפיה של טבח כפר קאסם בעיתונות הישראלית' (עמ' 52-86); מאמר מאת מוסטפא כבהא, 'המזימה והקורבן' (עמ' 87-116), המתמקד בהיסטוריוגרפיה הערבית והפלסטינית של הטבח, ומאמר מאת אברהם סרסור, 'בין הסולחה והאנדרטה: השפעת טבח כפר קאסם על ההיסטוריה והזהות של הישוב' (עמ' 196-203); (ג) הפן היורדי של הסוגיה הכבדה – מאמר מאת אילן שיף, 'בזכות מבחן "הדגל השחור"' (עמ' 117-130), הדן בשאלת 'הפקודה הבלתי חוקית בעליל' בצה"ל, ומאמר מאת עדי פרוש, 'ביקורת מבחן "הדגל השחור"' (עמ' 131-177), הבוחר את פסק-הדין בפרשת הטבח, גם הוא לאור המושג 'פקודה בלתי-חוקית בעליל'; (ד) השאלה החינוכית – מאמר מאת אריה ברנע, 'חוקים, ערכים, עקרונות' (עמ' 204-217), הדן בהקשר החינוכי של הפרשה, ומאמר מאת נאוה רוזן, 'הזדהות מתוך בחירה' (עמ' 218-224), הבוחר את השאלה כיצד לכלול את הפרשה בשיעורי אזרחות.

במבוא לקובץ מתאר רוזנטל את הרקע לטבח ואת 'סיפור העלילה'. הימים היו ימי מלחמת סיני, ובפיקוד מרכז, בכל הדרגים – מאלוף הפיקוד, אלוף צבי צור, עד אחרון החיילים – שררה ודאות שעומדת לפרוץ מלחמה עם ממלכת ירדן. התעוררה אפוא השאלה: איך ינהגו ערביי הכפרים במשולש במקרה של מתקפה ישראלית או ירדנית. האם יסייעו לירדנים? האם יימלטו? האם יפריעו למהלך הקרב? (עמ' 14). שם הקוד של הפתרון היה 'חפרפרת': סגן-אלוף אברהם טמיר, קצין אג"ם של הפיקוד, הכין תוכנית למקרה שתפרוץ מלחמה במזרח – להרחיק את הכפריים במשולש מקו הגבול [...] ולהכניס אותם למחנות מעצר 'עד יעבור זעם' (עמ' 15).

בתוך זמן קצר הודיע אלוף פיקוד המרכז שבוטלו תוכניות המלחמה נגד ירדן. הוא הדגיש שיש 'לשמור על אורח החיים תקין בכפרי הערבים'. אלוף-משנה יששכר שדמי, מפקד החטיבה הפיקודית, ביקש מהאלוף רשות להקדים את העוצר בכפרי המשולש, ולדעת צור היתה הבקשה סבירה. ביום שני, 29 באוקטובר 1956, היום שפרצה בו המלחמה, בשעה

9. המאמר התפרסם לראשונה בהעיר, 10 באוקטובר 1998, במלאות 30 שנים לטבח.

לכל איש יש שם...

13:00, הטיל שדמי על רב־סרן שמואל מלינקי, מפקד גדוד משמר־הגבול מס' 1, שהיה מסופח לחטיבה והיה המפקד הבכיר בכפר, שלוש משימות. השלישית היתה להקדים את העוצר לשעה 17:00 לפנות ערב. לדברי מלינקי, הוא שאל את שדמי מה יהיה גורלם של הכפריים שיחזרו מהשדה מבלי לדעת על הקדמת העוצר. תשובתו של שדמי היתה: 'אללה ירחמו' (עמ' 19). משפט זה, שבגללו כנראה התחיל הטבח, חקוק בתולדותינו ובתודעתנו בוועה עד עצם היום הזה.

מן המבוא הזה מתבררות שלוש נקודות שאני מבקש להדגיש: היחס הסלחני לנאשמים בטבח; העמדה הדואלית של בן־גוריון לטבח; והמעמד המיוחד של יששכר שדמי. ה'גיבורים' המרכזיים בפרשת הטבח הועמדו לדין בבית־דין צבאי מיוחד וקיבלו עונשים כבדים: מלינקי נמצא אשם באחריות ישירה לטבח, כמי שפקודותיו היוו תנאי הכרחי לטבח, ונידון ל־17 שנות מאסר; סגן גבריאל דהאן, שנמצא אשם ברצח 43 אזרחים ערבים, וטוראי־ראשון שלום עופר, שנמצא אשם ב־41 מעשי רצח אכזריים, נידונו ל־15 שנות מאסר כל אחד; גם שאר הנאשמים נידונו לשנות מאסר ארוכות. הציבור חש שהוטלו עליהם עונשים כבדים מדי. אפילו אורי אבנרי, העורך של 'השבועון המסוים' העולם הזה, 'טוען בפרספקטיבה של זמן, שהעונשים החמורים יצרו ריאקציה נגדית והתקוממות של הממסד הצבאי כנגד עצם העמדת הנאשמים למשפט' (עמ' 41).

אבל העונשים הכבדים היו למעשה כמעט פארסה – כולם יצאו לחופשי אחרי תקופת מאסר קצרה ביותר. דליה קרפל מביאה במאמרה פרטים מלאים על החנינות שקיבלו. מלינקי יצא מכותלי הכלא בנובמבר 1959, כלומר, הוא ישב בכלא לא יותר משלוש שנים, גם דהאן יצא משם באותו החודש. יתר־על־כן, נעשו מאמצים לפצותם. מלינקי היה דוגמה בולטת לכך: מיד לאחר צאתו מן הכלא קיבל דרגת רב־סרן (במשפט הוא הורד לדרגת טוראי), שב לצבא ואף עלה בסולם הדרגות, וב־1964 השתחרר בדרגת אלוף־משנה. לאחר שחרורו מן הכלא אף קיבל משרה מכובדת מאוד: קצין הביטחון הראשי של הכור הגרעיני בדימונה. כשפרש קיבל מאגף השיקום במשרד הביטחון תחנת דלק ברפידיים. הוא קיבל אותה מאחר שהיה נכה צה"ל – במשפט הוא לקה בסוכרת קשה.

קרפל מציינת עובדה נוספת, המעניקה ממד חדש ומיוחד ליחס הסלחני הזה. כמה מהנאשמים העידו שבהיותם במעצר, לפני המשפט ובמהלכו, זכו ליחס מצוין. שלום עופר טען בהתלהבות ש'בשנלר עשינו חיים משוגעים [...] היינו יוצאים להצגות יומיות בליווי שוטר. הלכנו לשוק, עשינו ארוחות נהדרות. היה לנו כל מה שרצינו. יצאנו עם חיילות מהבסיס, לבשנו מדים וקיבלנו משכורת' (עמ' 184).

מדברים אלו ניתן ללמוד שהתייחסו אליהם כאל גיבורים ולא כאל מי שרצחו אזרחים תמימים, ובכללם נשים וילדים. יתר־על־כן, נוצר אצלם רושם ברור שהמשפט והמאסרים הממושכים נועדו לרצות את הציבור הנסער, ורבים – ובכללם בן־גוריון – אומרים להם בקריצת עין משהו כמו: 'ישחקו הנערים – או השופטים – לפנינו'. וכאן מתעוררת שאלה היפותטית במידה רבה – מה היה היחס לרוצחים שרצחו יהודים, ולא רק ערבים? הנקודה השנייה שרוזנטל מציין היא יחסו הדואלי של ראש הממשלה בן־גוריון לפרשה

הכאובה הזאת. כששמע עליה פעל בנחרצות ובהחלטיות. 'האירוע זיעזע אותו והוא הורה על הקמת ועדת חקירה באופן מידי' (עמ' 43). עם זאת, היו בו ביחס זה כמה צדדים מוזרים, בלשון המעטה: בהודעתו בכנסת על הטבח הוא דיבר בקצרה, לא נשאלו שאלות, והישיבה נמשכה בדיוק עשר דקות. נראה שלבו לא היה שלם עם עריכת משפט, ובייחוד עם ההחלטה להעמיד את מלינקי לדין. כמה מן הנאשמים התהדרו בגאווה בשורה של סיפורים המעידים על יחסו המיוחד של 'הזקן' כלפיהם, וטענו שגילה כלפיהם יחס חם, אבהי ומלא חיבה. אין ספק שהחנינה הגורפת שהם זכו לה היתה בידיעתו, בברכתו ובגיבוי. נחמה, אלמנתו של שמואל מלינקי (נפטר ב-1969), זוכרת בהתרגשות שבהיותו בחופשה מן הכלא נפגש עם בן-גוריון בלשכתו בקריה, ואחר-כך 'היה כולו נרגש מהיחס החם שקיבל [מבן-גוריון]'. בשיחה זו אמר לו בן-גוריון: 'אני מבקש ממך קורבן חי למען המדינה, כמו שיש קורבנות מתים במלחמה, ואני מבטיח לך שמעמדך ודרגתך יוחזרו לך'. וכאמור, הוא החזיר לו את דרגתו (עמ' 178). גם רב"ט גבריאל עוליאל, שנמצא אשם ברצח 17 אזרחים ונידון ל-7 שנות מאסר, סיפר שבן-גוריון כתב לאשתו 'חוק ואמץ', אם כי יומיים אחרי זה טען בכנסת ש'צריך להעניש את הפושעים האלה' (עמ' 190).

את התנהגותו של בן-גוריון בפרשה זו ניתן להשוות להתנהגותו במקרה אחר: המקרה של שלושת רוצחי ישראל קסטנר - זאב אקשטיין, דן שמר ויוסף מנקס - שנידונו למאסר עולם בבית המשפט המחוזי בתל-אביב בינואר 1958, ובית המשפט העליון דחה את ערעורם בדצמבר של אותה שנה. במקרה זה היה בן-גוריון מעורב עד צוואר בהשגת חנינה עבורם, ובשנים 1962-1963 עסק בכך כמה וכמה פעמים. הוא הפעיל לחץ רב על דב יוסף, שר המשפטים, שימליץ לפני נשיא המדינה להעניק להם חנינה. ביומנו כתב על כך לא מעט. העניין אכן הטרידו באותן שנים, והוא לא נח ולא שקט עד שיצאו לחופשי. לבסוף חתם זלמן שזר, נשיא המדינה החדש, על החנינה ביום הראשון לכהונתו. שלושת הרוצחים השתחררו בשלהי מאי 1963, לאחר שש שנים בכלא מתוך מאסר העולם שנקצב להם.¹⁰ שני המקרים האלה מעוררים שאלות לא קלות על הפן האפל של 'הזקן' - על אופן התנהגותו ואפילו על הקוד האתי שלו.

ג

בדרמה הזאת היו שני גיבורים מהדרג הצבאי הבכיר. יששכר שדמי, שהיה ידוע בכינויו 'ישכה', ורב-סרן שמואל מלינקי. מלינקי נולד בפולין ב-1919, וכשהיה בן עשר עלה לארץ-ישראל. כל שנותיו היה איש צבא: ב'הגנה', בצבא הבריטי ובצה"ל. במלחמת העצמאות היה מפקד יחידת הסיור בחטיבת 'כרמלי', ולפני שעבר מצה"ל למשמר-הגבול היה מפקד גדוד

10. ראו: יחיעם ויץ, האישי שנרצח פעמיים: חייו, משפטו ומותו של ישראל קסטנר, ירושלים 1995, עמ'

לכל איש יש שם...

הנח"ל. עד הטבח, ששינה לחלוטין את מהלך חייו, היתה אפוא הקריירה שלו סבירה ואפילו נאה.

הסיפור של 'ישכה' היה שונה לגמרי. במידה רבה הוא היה 'משלנו'. העובדה שהעניקו לו כינוי - בדומה ל'מתי', 'טליק', 'זרו', 'צ'יץ' או 'מוטה' - מעידה שהתייחסו אליו בפמיליאריות, ושהיה חלק אינטגרלי מן 'החברה הטובים', 'מלח הארץ'. הוא היה בן הארץ, בן למשפחה ותיקה בארץ: אביו, נחום שדמי (קרמר), פעיל מרכזי ב'החלוץ', עלה לארץ-ישראל בימי העלייה השלישית, מראשי 'ההגנה', ואחרי מלחמת העולם השנייה התמנה למפקד 'ההגנה' באירופה. מראשוני צה"ל ושירת בתור נשיא בית-הדין הצבאי לערעורים.¹¹ ישכה שדמי עצמו גם הוא היה במקומות הראויים - חבר קיבוץ (שדות-ים), חבר הפלמ"ח ואיש קצונה בכיר. בקיצור, הוא היה ב-'inner circle'. מכאן נגזר גם היחס כלפיו. ראש הממשלה ואלופי המטכ"ל ראו בו 'בן יקיר', שאולי מעד קצת, ולפיכך יש לאמץ אותו בחיבה ואהבה, ולא להתייחס אליו כאל אדם שהיה מעורב בפשע החמור ביותר. רוזנטל כותב בעניין זה: 'ביומנו מתייחס בן-גוריון לנושא מעט, ותמיד בהקשר לאשמתו של שדמי, המפקד הצבאי הישיר שהיה עלול להיות מואשם בפרשה' (עמ' 43). הוא הורה שלא להעמידו לדין, אולם לבסוף הועמד לדין לפי הוראה מפורשת של השופט בנימין הלוי, אב בית-הדין צבאי המיוחד ששפט את הנאשמים. משזוכה שדמי בדין, הזמין אותו ראש הממשלה לברכו. ב-2 במרס 1959 כתב ביומנו בעניין זה: 'שתינו לכבוד זיכוי במשפט. הבטחתי לו שמעמדו בצבא לא יסבול' (עמ' 45). תגובה דומה ניתן למצוא אצל כמה אלופים בכירים. ביום הקראת פסק-הדין של שדמי הופיעו באולם בית-המשפט קצינים בכירים בראשותו של האלוף יצחק רבין. בתום הקראת פסק-הדין התחבק שדמי בחום עם שני רמטכ"לים לעתיד: חיים בר-לב ודוד אלעזר.

במאמרה של מרב מימון-שניצר בא לידי ביטוי עוד היבט של היחס האוהד כלפי שדמי. המחברת מצטטת בהרחבה מהעיתונות על משפטו. ב-11 בפברואר 1959 ציטטה הכותרת הראשית של מעריב מעדות משה דיין: 'אילו הייתי במקום שדמי הייתי נותן פקודה דומה'. ביום זיכוי דיווח העיתון בהרחבה על מסיבה גדולה שנערכה לכבוד האירוע הזה. הוא תיאר אותה במילים הבאות: 'פסק-הדין במשפט כולו לא היה רק עניין משפחתי - של משפחתי שדמי. די לסקור את רשימת השמות של הקצינים שנהרו... (עמ' 65-66). אפשר להבין את רציונל ההתנהגות ואת ביטויי החיבה של בן-גוריון ושל צמרת הצבא. האלופים חששו שבעתיד, כאשר תפרוץ מלחמה, יאלצו המפקדים ללכת לקרב, 'כשלכל אחד מהם צמוד עורך-דין'.

לדעת רוזנטל, ראש הממשלה ניסה להפריד בין הצבא למשמר-הגבול כדי שלא יבולע לצבא. לפי תפיסתו, 'היה הבדל מהותי בין טבח שנערך בידי צה"ל לבין טבח שנערך בידי משמר הגבול' (עמ' 43). לכן גילה יחס מיוחד כלפי שדמי. אף-על-פי-כן, מקורו של היחס הזה היה אחר: אינסטינקט בסיסי המורה להם להתייצב בשורה לעזרת 'בן השבט', גם זה שסרח.

11. ראו: נחום שדמי, קו ישר במעגל החיים, תל-אביב 1996.

שני המאמרים בקטגוריה השנייה, הדנים בשאלות היסטוריוגרפיה וזהות, הם במידה רבה תמונת ראי - המאמר הדן בהיסטוריוגרפיה הישראלית מציג תמונה של שכתה והתעלמות; ואילו המאמר הדן בהיסטוריוגרפיה הערבית מציג תמונה של מאמצים כבירים להפוך את הטבח לציון דרך בתולדות ערביי ישראל בתקופת המדינה, ואפילו בסכסוך בין שני העמים - הוא מתמקד בתהליך שהפך את הטבח ל'ספינת הדגל' של הלאומיות הפלסטינית, כפי שהיה אצלנו הטבח בחברון בתרפ"ט. נראה שאומות צעירות צריכות 'קבר במדרון' כדי להתגבש. לטענת מוסטפא כבהא, למרות המאמצים להפוך אותו לסמל הזדהות, היתה ההצלחה חלקית. למשל, על היחס של הרשות הפלסטינית לטבח הוא כותב:

בשש שנות הרשות הפלסטינית לא נעשה עד כה שום ניסיון להנציח את אירועי כפר קאסם בזיכרון הקולקטיבי הפלסטיני, למעט השתתפות בטקסי יום השנה לטבח. לא נעשו ניסיונות להעניק שם שיזכיר את האירוע לרחובות, כיכרות, בתי-ספר או כל מוסד אחר, כפי שנהוג במדינות אחרות רבות בעולם. לא נעשה דבר היכול להעיד על חשיבותו ומרכזיותו של הטבח בתודעה הלאומית הפלסטינית (עמ' 105).

מרב מימון-שניצר דנה בנטייה של הציבור הישראלי להתעלם מן הטבח. היא טוענת ש'פרשת כפר קאסם אכן לא נדונה לעומק בהיסטוריוגרפיה הישראלית. היא מוזכרת בהקשר לכמה מקרים במספר משפטים או בהערות שוליים' (עמ' 53). להוציא ספר אחד שהתפרסם בשלהי שנות החמישים - ספרו של העורך-דין משה קורדוב 11 כומתות ירוקות בדין (תל-אביב 1959), שמובא בו התיאור המקיף ביותר של הטבח - שררה עד שנות התשעים שתיקה מוחלטת בעניין. מכלל הספרים שהתפרסמו בשנות התשעים, התייחסו רק שניים לטבח הזה. ספרה של אייל כפכפי מלחמת ברירה: הדרך לסיני וחזרה, 1956-1957 (תל-אביב 1994), וספרו של בני מוריס מלחמות הגבול של ישראל, 1949-1956 (תל-אביב 1996), שהקדיש שני עמודים לפרשה הכאובה הזאת. 'בזאת מתמזה אזכור הפרשה בספרות העוסקת ברצף ההיסטורי של מדינת ישראל' (עמ' 54). אפילו בספרים העוסקים בערביי ישראל יש קומץ התייחסויות לנושא זה. בספרו של אורי שטנדל, ערביי ישראל בין פטיש לסדן (ירושלים 1992) מופיעה פרשת כפר קאסם כהערת שוליים בדיון בן שני עמודים על 'טיפוח המורשת הערבית הפלסטינית'. הפרשה מובאת כדוגמה לאחד האירועים בהיסטוריה של ערביי ישראל, שהם משתמשים בה לפיתוח התודעה ההיסטורית שלהם (עמ' 55).

האזכורים הדלים של הפרשה הזאת בביוגרפיות של מנהיגי התקופה, כגון בן-גוריון, משה שרת ומשה דיין, הם עדות נוספת למגמה זו. בביוגרפיה של בן-גוריון, מאת מיכאל בר-זוהר, הפרשה אינה מוזכרת כלל, אף-על-פי שבן-גוריון כתב עליה ביומנו. דוגמה בוטה משהו על מגמה זו ניתן למצוא ביומן אישי של משה שרת. שרת התייחס לטבח מזווית יחידה: עימותו עם בן-גוריון אחרי הודעתו של בן-גוריון בכנסת על הפרשה. 'שרת ראה בהופעתו של בן-גוריון בפני הכנסת, כאשר הודיע על הפרשה, מרמה: "רק זה היה חסר לי

לכל איש יש שם...

- להשתתף בראוות מרמה זו...'' (עמ' 56). מימון-שניצר מתייחסת לרשום ביומנו של שרת ב-11 בדצמבר 1956.¹² מעיון קפדני בעמודים הרלוונטיים עולה שנפלה כאן טעות מבוכה. היא כותבת ששרת טען כי ההודעה של ראש הממשלה היתה 'ראוות-מירמה', אם כי למעשה שרת מתייחס בדברים אלו לבקשתו של בן-גוריון ממנו לנסוע עמו במכוניתו לכנסת, ולא להודעתו על הטבת. בעניין הזה כתב שרת לאמור:

הישיבה נתכנסה רק לשם שמיעת הודעתו של ב"ג. היא היתה נמרצת ביותר בהוקעת הרצח ובהבעת ההודעות ממעשה הזוועה המחריד אבל בעיני היא לקתה ביתר ובחסר. היתר היתה הדגילה במוסר היהודי ובמסורת ישראל [...] גישה המקוממת אותי תמיד; [...] כאילו רק אנו מצווים ואמונים על כיבוד חיי אדם [...] החסר היתה קביעת אחריותו של הצבא.

אין אפוא כל קשר בין המשפט שציטטה במאמרה להודעת ראש הממשלה. לא היה קל לבדוק עניין זה, כי במאמר זה, כמו בשאר המאמרים שבקובץ, אין הערות שוליים ומראי מקום.

ה

מן המאמר של מימון-שניצר מצטיירת תמונה המלמדת שבמשך שנים רבות - ימי דור שלם כמעט - היתה התעלמות מוחלטת מן הטבת הטראומתי: 'שנות השישים והשבעים היו בדרך כלל שנות השכחה של הפרשה בעיתונות הישראלית' (עמ' 68). בשוליים היו כמה הזכרות של הפרשה, והיא מציינת ש'לא כולם שכחו'. למשל, על המשמר, בטאון מפ"ם, הזכיר את הטבת ביום השנה העשירי וביום השנה העשרים. דוגמה זו ועוד כמה דוגמאות, כגון הודעה מטעם 'מוקד' שקראה להכריז מגבית לבניית אנדרטה לזכר הקורבנות, ממחישות שההזכרות האלה היו בפריפריה השמאלית. במרכז, הטבת כאילו לא אירע כלל. זאת ועוד: באותן שנים היה השמאל הישראלי עצמו שולי השוליים. הטבת היה אפוא עניינם של קומץ 'חותמים מקצועיים', שהיו רחוקים מלבו ועינו של הציבור הרחב. אני עצמי זוכר היטב עד כמה היה השמאל באותם ימים רחוק מאוד מ'ההסכמה הלאומית' המפורסמת.

תיאור זה מעורר עוד שאלות: מה היתה הסיבה להתעניינות הפתאומית של הציבור הישראלי בטבת, ומדוע הוא עלה תדיר בעמודי העיתונות הישראלית במחצית השנייה של שנות השמונים. המחברת מציינת כתבה שהתפרסמה במעריב במאי 1988, מאת עמנואל רוזן, שהיה באותם ימים הכתב הצבאי של העיתון; האינתיפדה פרצה בנובמבר 1987, ולפי קביעתו של רוזן ההתעניינות בטבת היתה לא קודם רק אז. לדעת רוזן, אירוע זה הוא שהביא בעיקר להתעוררות עניינו של הציבור בטבת. אבל היא סבורה שההתעניינות החלה קודם, בראשית שנות השמונים, והמשיכה אף מספר שנים לאחר סיום האינתיפדה' (עמ' 70). היא

12. ראו: משה שרת, יומן אישי, ז, תל-אביב 1978, עמ' 1914-1915.

מביאה כמה דוגמאות לניצניה של התופעה הזאת. היא מצטטת מכתבה מקיפה מאת תום שגב, שהתפרסמה בהארץ באוקטובר 1981, במלאות 25 שנים לטבח, ובה שגב מנמק מדוע היה הטבח הזה מאורע מכריע בתולדות מדינת ישראל:

ייתכן שלא היתה עוד פרשה ולא היה עוד משפט שהטביעו חותם כה עמוק על ישראל. אף לא פרשת לבון ואף לא משפט קסטנר; במשפט אייכמן הוכירו את פסיקת כפר קאסם כתקדים יחד עם פסיקת משפט נירנברג.

עוד ניצן של התופעה הזאת היה ב־1986. במלאות 30 שנים לטבח התפרסמו ברוב העיתונים כתבות שעסקו בנושא זה. אחת השאלות המטרידות שנשאלו היתה כיצד אנשים רגילים מן היישוב רצחו בדם קר גברים, נשים וטף. ברקע השאלה הזאת היה הצל הכבד של תקופת הנאצים, שעליהם כתב המשורר דן פגיס: 'לא לא: הם בהחלט / היו בני־אדם: מדיים, מגפיים. / איך להספיר. הם נבראו בצלם'.¹³

לטענת מימון־שניצר, בשנות התשעים הראשונות צללה הפרשה אל תהום הנשייה. כמה דברים גאלו אותה מן השכחה, למשל המחזה 'מלינקי' מאת רוביק רוזנטל (שהוצג ב־1994 במרכז סוזן דלל בנווה־צדק), או הדיווח בעיתונות הישראלית כאשר שלח ערפאת בפעם הראשונה נציגים רשמיים לטקס הזיכרון בכפר קאסם, ואילו ממשלת ישראל לא שלחה נציג מטעמה. ב־1997 דיווחה העיתונות על טקס הזיכרון שנערך בכפר קאסם ועל השתתפותו של השר משה קצב, הממונה מטעם הממשלה על ערביי ישראל, שהתנצל בטקס. ב־1998 היו הדיווחים על הטקס השנתי קצרים וסתמיים. 'האם אזכור קטן במעריב מסמל, בסוף שנות התשעים, את ירידת הפרשה?', שואלת המחברת, ומסקנתה היא שעד היום נאבק הטבח על מקומו בתודעתו ובלבו של הציבור הישראלי.

1

אין בקובץ הערות שוליים המבהירות פרטים על אישים ואירועים. למשל, בכתבה של דליה קרפל מדובר על 'קופל מהמשטרה' (עמ' 192). האם כל הקוראים יודעים שב־1959 היה ניצב פנחס קופל מפקד משמר־הגבול?

למרות הפגמים האלה, מדובר בקובץ מעניין ואפילו מרתק העוסק בפרשה חשובה וטעונה, פרשה מעצבת בתולדותינו. בלעדיה לא ניתן להבין כמה צמתים בקורותינו: יחסי רוב-מיעוט בישראל, המתח בין ביטחון למשפט, הדימוי של השואה בחברה הישראלית, ועוד.

13. דן פגיס, 'עדות', כל השירים, ירושלים 1991, עמ' 137.